

ירושלים - הסכר האחרון

אמיל פקנהיים

א

אדריאנוס מת כעבור שלוש שנים, והצו שלו בעניין ירושלים, שנשאר אמנם כתוב על ספרי החוקים, נעלם בתהום הנשייה: הרומאים היו סובלניים בענייני דת. אבל מיד עם השינוי במעמדה של האימפריה הרומית האלילית לממלכה קדושה ונוצרית, בימי הקיסר קונסטנטינוס, הוקם הצו הישן לתחייה ונאכף בקפדנות. מעשה דתי-מדיני זה היה מושתת זה זמן רב - מאתיים שנה קודם לכן! - על בסיס תיאולוגי, שהונח בידי יוסטינוס העד (Justinus Martyr), בן-זמנו של אדריאנוס. בחיבור ידוע, "שיחה עם טריפון היהודי", שהוא ככל הנראה הוויכוח הקדום ביותר בין נוצרים ליהודים, הסביר יוסטינוס כי המילה ניתנה ליהודים לא כאות לחסד האל, אלא כסמל לדחייה ולניכור בעתיד, על מנת שהשולטים בירושלים יוכלו לזהות את היהודים על נקלה ולהרחיקם מן העיר. יוסטינוס, אויבם של עובדי האלילים, שבסופו של דבר הוצא להורג על ידם כנוצרי, ראה בהם בכל זאת כלי יעיל להרחקת היהודים מירושלים.

מעשיו של אדריאנוס היו מהלכים מדיניים שננקטו בלהט הקרבות, ויורשיו שכחו אותם עד מהרה. קונסטנטינוס העניק לצו של אדריאנוס מעמד מקודש, על מנת שלא יישכח לעולם. עוד אמר יוסטינוס העד: "אין

ספק שבקץ כל הימים ישו ישוב, ויאפשר לכל בני נח להיכנס לירושלים, לרבות אלו שמעולם לא הכירו בו; לכל - להוציא את היהודים. הם, ורק הם, יורחקו מירושלים לעד." כך כתב יוסטינוס הנוצרי נגד טריפון היהודי.

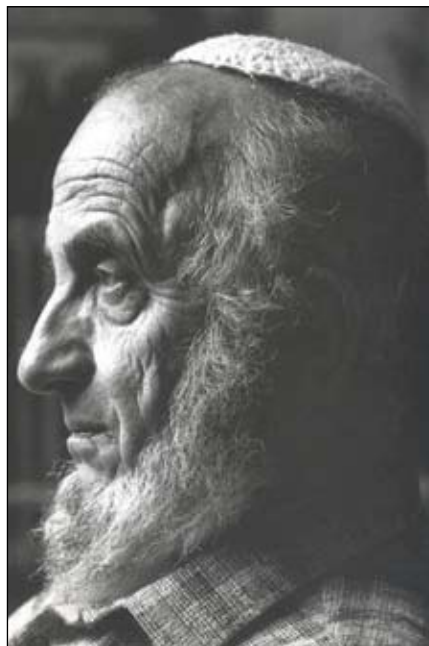
1 גם באיגרת ששיגר אדריאנוס לסנאט ברומא עם תום הקרבות, השמיט את המילים המקובלות: "לי וללגיטונתי שלום" (הער' המערכת).

2 "אלה אזכרה ונפשי עלי אשכבה... לעשרה הרוגי מלכות" מוסף ליום כיפור (הער' המערכת).

מ רד ברכוכבא בא אל קצו בשנת 135 לספירה, ונסתיים בתבוסה הרסנית של היהודים. אבל גם הרומאים נאלצו לשלם מחיר כבד, עד כדי כך שבקבלת הפנים שנערכה למנצח, הקיסר אדריאנוס, בשובו לרומי, נעדרו מילות החנופה המקובלות.¹ ובכן, היהודים מתמרדים שנית, חרף הרס בית-המקדש שלהם יותר משישים שנה קודם לכן. הפעם, נשבע אדריאנוס, אחסל אותם סופית. אדריאנוס ניסה את כוחו בארבע דרכים. תחילה שינה את שמה של יהודה וקרא לה "פלשתינה", ארצם של הפלשתים, צעד של דה-לגיטימציה מילולית שרישמו ניכר, בלשון המעטה, עד ימינו. נוסף על כך יישב את הארץ, שהתרוקנה בשלוש שנות המלחמה, בקלגסי רומא משוחררים. שלישית, אדריאנוס אסר, באיומי עונש מוות, על קיום פולחני היהדות; מות הקדושים של עשרת הרוגי מלכות שהמרו את פיו, נתפסו ועונו למוות, מוזכר עד ימינו בתפילות יום הכיפורים, היום הקדוש ביותר ליהדות.² ולבסוף, אדריאנוס אסר על היהודים, וגם זה באיומי עונש מוות, להתגורר בירושלים.

מעשה אחרון זה מעורר תמיהה: לאחר כל המהלומות שהנחית על היהודים ועל היהדות, מה ראה להיות מודאג מכמה יהודים זקנים שקוננו על חורבות בית-מקדשם? מסתבר שאויבי היהודים בקיאים בנקודות התורפה שלהם יותר מן היהודים עצמם.

פרופ' אמיל פקנהיים, מבכירי הפילוסופים והתיאולוגים בימינו, היה חבר מערכת נתיב ומשתתף קבוע בכתב-העת.

הרביעית לספירה, כלפי היהודים בני זמנו, על שלא היו מוכנים לוותר על כמיהתם לירושלים. כריסוסטומוס, כמו יוסטינוס לפניו, לא היה יודים של היהודים.

קונג, אותו ידיד יהודים על תנאי, אינו חסיד של ירושלים יהודית. "שלום בין דתות" הוא "תנאי מוקדם לשלום בין עמים", ושלום בין דתות בירושלים הוא "הפתרון המוחלט" היחיד ל"בעיית ירושלים", ומעבר לכך - גם תרומה גדולה לשלום בעולם. אבל כיצד להגיע לשלום בין דתות בירושלים? הרי שורשי כל הדתות בירושלים מגיעים עד אברהם אבינו! ו"מקדש לאל היחיד של אברהם קיים כבר בירושלים" - כיפת הסלע המוסלמית! וכי מה יגרע אם היהודים, הנוצרים והמוסלמים יתפללו על הר הבית, מתחת לכיפת הזהב, "במאחד"? קונג סבור כי בימינו "יש אנשים" שיראו בכך הצעה "נועזת". ובכל זאת הוא "מעז" להעלות אותה, אוניברסלית ככל שתהיה, והופך את ירושלים היהודית הייחודית למכשול בפני "שלום בין הדתות", ומכאן משתמע שגם לשלום העולם.⁴

אבל בסוגיית ירושלים היהודית יש בימינו, תודה לאל, נוצרים אחרים, לבד מיוסטינוס העד וקונסטנטינוס, חברים רבים של מועצת הביטחון של האו"ם, הנשיא בוש והפרופסור התיאולוג הנס קונג.

ג

מעמד היסטורי, ב-7 ביוני 1967, חזר העם היהודי אל העיר העתיקה של ירושלים, וברגע של אמת, כעבור שלושה שבועות בערך, הצביעה הכנסת בעד איחודה מחדש של העיר המחולקת, בעיקר מפני שזו היתה שיבה אל העיר הפותחת תקופה, והתקדים היחיד בהיסטוריה העולמית של שיבת אותו העם לאותה עיר: העם היהודי נקרע מעל ירושלים פעמיים, אבל שום כוח, אכזר ככל שיהיה, לא הצליח מעולם להביא לכך שהעם יוותר על תביעתו לעיר. בזאת טמונה המשמעות ההיסטורית, לרבות הלגיטימציה, של ההכרזה משנת 1967 שהחזירה את המצב לקדמותו.

ההחלטה שנתקבלה אז חזרה ואושרה על ידי כל ממשלות ישראל שכינהו לאחר מכן, כולל הממשלה הנוכחית. אולם, חרף היותה מודעת לאיומים הישנים על ירושלים היהודית, גילתה ממשלה זו מודעות מועטה, ותעוזה מעטה עוד יותר, כלפי איום חדש, והפעם איום מעשה ידיה שלה, כתוצאה מחתימתה על הסכמי אוסלו. התוצאה היא, שעצם החזרה על הנוסחה הישנה הולכת ומאבדת מתכליתיותה, אין מקשיבים לה עוד כבעבר, וגם חברי ממשלה אחדים חדלו מלהאמין בה. (יצחק רבין כתב שממשלה חייבת לדבר בקול אחד. אלא שזה היה לפני זמן רב; אין הדברים תופסים לגבי ממשלתו הנוכחית.)

אך ודאי שאנשים כמו אדריאנוס, יוסטינוס וקונסטנטינוס חיו לפני זמן כה רב עד שאין הם מציאותיים עוד. וודאי שאין ללמוד מהם מאומה כיצד על היהודים להיאבק אם ברצונם לשמור על ירושלים יהודית בימינו.

אבל השפעתם של קדמונים אלה ניכרה גם בימינו אלה, רק ב-1948, כאשר כבשה ירדן את העיר העתיקה בירושלים, לא נשמעה שום מחאה, גם כאשר הרובע היהודי נהרס עד היסוד, בתי-הכנסת שלו נחרבו ובתי-העלמין היהודיים חוללו ובמצבותיהם רוצפו שבילים לבתי המחראות של הלגיון, וגם לא כאשר נמנע מהיהודים להיכנס לעיר העתיקה ולהתפלל ליד הכותל, בניגוד למה שנקבע בהסכם שביתת-הנשק. יש להניח שיוסטינוס העד היה מברך על כך.

השתיקה הרועמת ששררה בתשע-עשרה שנות הכיבוש הירדני הופרה רק כאשר בריטניה ופקיסטן השמיעו את קולן, והכירו בסיפוח יהודה ושומרון על-ידי ירדן.

בשנת 1967 שחררה ישראל את העיר העתיקה, סיפחה אותה והכריזה על ירושלים כעל בירתם הנצחית והמאוחדת של מדינת ישראל ושל עם ישראל. הפעם נודעק כל העולם, באמצעות העצרת הכללית של האומות המאוחדות, המתיימרת לייצג את האנושות. העצרת גינתה את מעשיה של ישראל כבלתי-חוקיים, ותבעה ממנה לחזור בה. ההחלטה נתקבלה ברוב של 99 נגד 0 קולות. יש להניח שגם הפעם יוסטינוס היה מברך על כך: לו, לאדריאנוס לפניו ולקונסטנטינוס אחריו היה מה לומר ב-1948 או ב-1967.

והיום? במחצית 1994 יצאו אלפי אזרחים ישראליים לרחובות ירושלים ומחו על האיום הנשקף ליהודיותה של העיר; פוליטיקאים ואנשי תקשורת בינלאומיים רבים השמיעו קולם ומחו על אי-החוקיות שבסיפוח שטחים בדרך כלל, ושל ירושלים בפרט. הקרקע למה שהתרחש ב-1994 ברובד הנמוך של הצביעות הפוליטית, הוכנה שלוש שנים קודם לכן ברובד הנעלה של התיאולוגיה. הנס קונג (Kueng), תיאולוג קתולי-שווייצרי נודע בעל נטיות ליברליות, פרסם את ספרו *Das Judentum*, ספר ידידותי ליהודים, ליהדות ואפילו לישראל. אך כך רק עד סוגיית ירושלים היהודית. על מפתנה של ירושלים חדלה חיבתו של קונג ליהודים והעוינות יוצאת לאור כאותו מרצע מן השק. יצחק שמיר, ראש ממשלת ישראל דאז, זוכה לגינוי חמור על "התפרצותו הפומבית הנרגזת" כשג'ורג' בוש היה לנשיא האמריקני הראשון שכינה את ירושלים המזרחית "שטח כבוש", והוא ננזף על "ההירותו", כאשר זמן קצר לאחר מכן זלזל באחת מהחלטות האו"ם, מני רבות, שגינתה את ישראל.³ בביטוי "ההירים" השתמש גם כריסוסטומוס הקדוש, במאה

3 Hans Keung, *Das Judentum*, Muenchen, Zurich: Piper, 1991 עמ' 689. קונג מתאר את העצרת הכללית של האו"ם כ"קהילה העולמית".

4 שם, עמ' 697.

האיום החדש על ירושלים היהודית אינו נשקף מצד עיראק, אירן, או אפילו סוריה או החמאס, אויבה הפלשתינאית של ישראל. האיום נשקף מצד אש"ף של ערפאת, הצד שעמו מנהלת ישראל משא ומתן, וידיד לעתיד לבוא, כפי שהיא מקווה. החמאס מבקש להכריז את ישראל כליק, אבל איום זה יתרחש רק אחר כך, אם בכלל. האיום של אש"ף על ירושלים היהודית הוא איום ממשי כאן ועכשיו: אסור להמעיט בערכו, מפני שגם אם לערפאת, כשלעצמו, אין כוח רב, יש לו בעלי-בית שעוינותם כלפי ירושלים יהודית אינה נופלת מעוינותו. משרד החוץ הישראלי גאה באורחים הזרים הבאים לבקרו, ביניהם ידידים ותיקים כמו צרפתים וקנדים, וידידים חדשים זה מקרוב באו, כמו התורכים. אבל כשאתם ידידים ממש מבקרים באוריינט האזו, האם יהיה זה מרחיק לכת לראות את צלו של יוסטינוס העד? ממבט ראשון, זה אכן מרחיק לכת, ואולי אף גובל בשיגעון רדיפה, מפני שאין ספק שלא שאש"ף של ערפאת, ובוודאי שלא הידידים הצרפתים, הקנדים או התורכים של ישראל, אינם מתכוונים לגרש את היהודים מירושלים. הרעשים השונים הנשמעים מחוגי אש"ף בעניין זה, כי כל העיר - מזרחית ומערבית כאחת - היא עיר פלשתינית, אינם אלא מן השפה ולחוץ, כלומר, מתכוונים לתבוע ביתר תוקף את מחצית העיר בתמורה למתן היתר ליהודים להחזיק במחצית השנייה: הם אינם תובעים את ירושלים המערבית. תביעותיו של אש"ף מתבררות מתוך דבריו של ערפאת: הוא רוצה בירושלים כבירת המדינה הפלשתינית. הוא אומר זאת, אבל האם הוא מתכוון לכך? ראשית, אין ערפאת מחמיץ שום הזדמנות לומר זאת. שנית, כל בכירי אש"ף אומרים דברים דומים; אין ספק שזוהי מדיניות נחושה ומוצקה של אש"ף. שלישית, ערפאת רותח מזעם בכל פעם שרבין או פרס חוזרים ומשמיעים את הנוסחה הישראלית הישנה. ולבסוף, והחשוב מכל, ערפאת אומר את הדברים לא רק לפוליטיקאים ולעיתונות, אלא גם לילדים. "אתם משליכי האבנים", הוא אומר להם, "הבאתם את אוסלו", ומציג את ההסכם לא כפשרה בין ישראל לפלשתינאים, אלא כניצחון פלשתיני. הוא ממשיך ואומר שהניצחון עדין אינו שלם, וכי הם, הילדים, ייאלצו להשלימו כשיתבגרו, עד שתקום מדינה פלשתינית וירושלים בירתה. תרועת חצוצרות המלחמה מסתיימת בפזמון "ירושלים, ירושלים" מפי ערפאת בלהט גובר והולך, עד שהאספה נגמרת. לולא היה ערפאת מתכוון למה שהוא אומר בנוגע לירושלים, ואילו רצה רק להפיס בכך את דעתם של "קיצונים יסודניים", לא היה שוטף את מוחם של ילדים בחזון של מלחמה, שהם ובנייהם ובני-בניהם ייאלצו אולי לנהלה, עד הניצחון הסופי.

אש"ף של ערפאת מתכוון לכך, אבל למה בעצם הכוונה? אפשר שחלוקת העיר לרבעים, ואפילו כשהחלק הערבי מצוי תחת שלטון עצמי, אינה דבר מעשי, אבל מובן שערביי ירושלים רוצים בכך. אולם הכוונה היא לדבר אחר לגמרי. הכוונה היא לירושלים כבירת המדינה הפלשתינית, ואין

שום בירה ללא מדינה, ושום מדינה אלא אם היא ריבונית, כלומר: מחזיקה בידה עוצמה בלתי-מוגבלת, ולא עוצמה מוגבלת, כלפי פנים, אם לא כלפי חוץ. אש"ף של ערפאת רוצה עוצמה בלתי-מוגבלת במזרח ירושלים, בין שיקראו לה ערבית, או פלשתינית או מוסלמית.

אבל מהי ירושלים המזרחית? היכן גבולותיה? אנשי ממשל ישראליים יודעים היטב למה אש"ף מתכוון, מפני שהדברים נרמזו ונאמרו לא פעם, וערפאת משתפך לעתים קרובות בחזון של דגל אש"ף מתנוסס מעל צריחי כל המסגדים, ללא יוצא מהכלל, בעיר העתיקה של ירושלים. אש"ף רוצה עוצמה בלתי-מוגבלת בעיר העתיקה, כולל המקומות הקדושים המוסלמיים, הנוצריים והיהודיים. עם זאת, הפלשתינאים טורחים לומר לעתים, בעיקר כשהדברים מכוונים לאזניים מערביים, כי לאחר שיקבלו "סמכויות", הם ישמחו לקיים "דו-שיח" עם היהודים.

מהי הסיבה לכך ש"ערפאת החדש", המתחזה כלפי חוץ כמי שאינו קשוח, אינו רק קשה-עורף בעניין ירושלים, אלא מגלה קנאות מובהקת, לא פחות מכל "יסודן מוסלמי" קיצוני ביותר? מהו המקור לכך? הרי ירושלים אינה נזכרת בקוראן, וגם אם מסגד אל-אקצה הוא המסגד השלישי בקדושתו בעולם המוסלמי, ירושלים מעולם לא היתה בירה של מדינה ערבית או מוסלמית כלשהי. (כשהערבים כבשו את ארץ-ישראל, הפכו את רמלה, ולא את ירושלים, לבירת המחוז החדש שלהם. וכשעבדאללה המלך כבש את ירושלים ב-1948, המשיכה עמאן להיות בירתה של ממלכת ירדן, ולא ירושלים. עבדאללה השקיע משאבים רבים בעמאן, וירושלים הוזנחה.) ככל שהדבר מפתיע, ראוי לציין שירושלים אינה נזכרת אפילו באמנה הפלשתינית.⁵

דומה שלכל זה יש הסבר הגיוני אחד בלבד. הלאומנות הפלשתינית צמחה בתגובה לצינונות, ואולי אף כחיקוי לה, ועם הזמן החלה להתמודד עמה חזיתית. התגובה הראשונה וההתמודדות שבאה לאחר מכן בולטות בפרטי פרטים מדהימים, בתפוצות ובישראל כאחת: "זכות השיבה" הפלשתינית היא בת דמותו של "חוק השבות" הישראלי, ובארצות-הברית קיימת ליגה ערבית למניעת השמצה, בשם זהה כמעט לחלוטין לשמה של הליגה האמריקאית-יהודית למניעת השמצה.⁶ אבל הנה הנקודה המכרעת: כיוון שאין להעלות על הדעת את ציון ללא ציון, מגיעה הצינונות לשיאה בירושלים; האם אין זה הגיוני אפוא שלאומנות פלשתינית מגיבה, מחקה ומתמודדת, המחפשת את זהותה, תראה את עצמה כתנועה שלמה רק אם תהיה לה מדינה, ושהמדינה תהיה שלמה רק אם ירושלים תהיה בירתה? האמנה הפלשתינית אינה מעוררת תמיהה, אם כן, כאשר בוחנים את התאריכים הנוגעים לעניין. ישראל איחדה את

5 סעיף 16 עוסק בשמירה על המקומות הקדושים, אך אינו אומר דבר וחצי דבר על ירושלים, ובוודאי שלא על העיר כעל בירת המדינה של אש"ף.

6 הנושא נדון בהרחבה על-ידי דניאל פייפט. "Mirror Image: How the PLO Mimics Zionism", *The National Interest*, Fall 1994, pp 50-56

אלפיים שנות גלות, שתיאלץ, או תשתכנע, או תתומרן, או תתפתה לנטוש את העיר, ותאלץ את העם היהודי לפנות פעם נוספת, בהכנעה, אל גורם זר ולבקש רשות להתפלל בכותל המערבי - תביא לקץ הציונות.

ד

ש להתגונן אפוא מפני ההתקפה על ירושלים היהודית, ואין סיבה שבעולם שלא ניתן לנצח במאבק הזה, גם במסגרת הסכמי אוסלו. אבל האם ממשלת ישראל הנוכחית ערוכה לכך? שמעון פרס כותב לערפאת מכתב סודי, באמצעות שר החוץ הנורווגי, בנוגע לירושלים. הממשלה משקרת בנוגע למכתב, ופרס "מצטער" - לא על הונאת בני עמו - אלא על העובדה שהמכתב נחשף. האם יכולים הישראלים להאמין לממשלה שלהם בקשר לירושלים? ערפאת קורא לג'יהאד על ירושלים, וישראל אינה משעה את השיחות איתן, אפילו לא לשבוע ימים. יוסי ביילין חותם על הסכם עם הוותיקן, בנוסח המדגיש את "משמעותה הבינלאומית" של ירושלים, אבל אינו טורח להזכיר את ייחודה היהודי; אחד המבקרים כתב ש"ברור כי מילה זו היתה טאבו"⁷. רבין אינו מרוצה מביקוריהם של דיפלומטים זרים באורינט האזו, המהווים הפרה של הסכם אוסלו וסטירה בפרצופה של ישראל, אבל אינו מוחה מפורשות אלא ברטינות בלבד, ואינו עושה דבר. עם כתיבת שורות אלה, הקש האחרון הוא ביקורם של חברי כנסת בהר הבית, כשבמהלך הביקור קבע סאלח סלים כי מסגד אל-אקצה משתרע על כל שטחו של הר הבית, והביע תקווה שירושלים המזרחית תהיה בירתה של המדינה הפלשתינית העתידה לקום. סלים הוא ערבי ישראלי, והוא אינו חבר בחוגים השליטים באש"ף, אלא בכנסת ישראל. יש לו אמנה חברתית עם המדינה שבה הוא חבר בית המחוקקים. הממשלה יודעת על הפרת האמנה הזאת אך אינה נוקפת אצבע ומתעלמת מהפרשה. ערביי ישראל מיוצגים בכנסת; כך ראוי וכך צודק, מפני שישראל היא דמוקרטית. אבל ממשלה זו נוהגת כלפיהם בסלחנות פושעת, גם כשהם אויביה המוצהרים של המדינה היהודית.

והסלחנות היא לא רק כלפיהם, אלא גם כלפי אש"ף. אנו שומעים מדי יום שיש להתייחס אליו בכפפות משי, פן ידיח אותו החמאס. אבל הרי צריך להתוות קווים אדומים במקום כלשהו. יתר על כן, האזרחים חייבים לראות שהקווים האלה הותוו במקום כלשהו. שאם לא כן יתחילו לתמוה: הרי ברור שאש"ף חותר לשים קץ לציונות; האם ממשלה זו בעצמה נסוגה ממנה?

והישראלים אינם מסתפקים בתמיהה, ובשל סיבות טובות. החזון הציוני נבנה מחדש בירושלים, ואילו חזונה של ממשלה זו רואה בישראל הונג-קונג מזרח-תיכונית, צמיחה

העיר אחרי מלחמת ששת-הימים, ב-1967, אבל האמנה הפלשתינית נתקבלה שלוש שנים קודם לכן, ב-1964, כאשר ירושלים המזרחית על המקומות הקדושים שבה לא היתה בירתה של מדינה כלשהי: לא של ישראל, שהעיר לא היתה בידיה, ולא של ירדן, שבירתה היתה עמאן. האמנה תוקנה ב-1968, אבל גם אז לא הוכרה בה ירושלים. ישראל איחדה אפוא את העיר ב-1967, וב-1968 עדיין לא היו לאירוע זה השלכות על חיפוש הזהות של אש"ף... אין דבר המסביר בצורה חותכת מדוע רוצה אש"ף בירושלים כבירת מדינתו - כחיקוי, כתחרות וכיריבות עם ישראל - יותר מאשר היעדרה של העיר ממסמך היסוד של הארגון, ואין דבר המפגין בבהירות רבה כל כך שגם במושגי המסמך הזה אין לאש"ף כל תביעה לעיר. מדהים, אבל עובדה מכרעת זו אינה זוכה לתשומת-לב מצד הפוליטיקאים וכלי התקשורת.

התביעה לירושלים כבירה נולדה רק אחרי האמנה הפלשתינית, ובכל זאת ערפאת מטיף לילדים להתייחס אליה כאל יעד שלא יהווה נושא למשא ומתן. על העם היהודי כולו, ובשום פנים לא רק על הישראלים, להזדעזע מקריאת התיגר הזאת ולהיות מודע לפגיעותו. היהדות התחילה במצרים, והציונות - בבבל. עשרת השבטים הוגלו בשנת 722 לפה"ס לאשור, והנותרים הוגלו לבבל בשנת 586 לפה"ס. עשרת השבטים "אבדו", ושני הנותרים, "שארית הפליטה", שרדו. מדוע אבדו עשרת השבטים? האם משהו מצויר בדמיונו את עשרת השבטים שרים "אם אשכחך, שומרון"? מדוע שרדו השניים? מפני שהיתה להם ירושלים, מפני שלא יכלו לשכוח אותה, ובסופו של דבר שבו אליה. לולא היתה לשני השבטים ירושלים, גם הם היו אובדים; מעם ישראל לא היה נשאר שריד ופליט.

המלך סעיד התלונן בזמנו שאין הוא יכול להתפלל במסגד אל-אקצה מפני שהוא מצוי בידיים יהודיות; אבל בתשע-עשרה השנים שבהן היה המסגד בידיים מוסלמיות, הוא מעולם לא טרח לבקר בו. האם אש"ף רוצה את ירושלים מפני שהיא בידי היהודים? גם אם המאורעות היומיומיים אינם מצביעים על כך, ההרהורים שהובאו לעיל על ההיגיון הגורלי שבחתימתו של אש"ף לזהות לאומית אינם מותירים כמעט ספק בכך. הטענה כי "ירושלים היא בירתנו" נראית אפוא כניסיון החדש והמעודכן ביותר לנתק את העם היהודי מעירו ולהרחיקו מירושלים.

מה יקרה אם הדבר יצלח בידם? עד כה הניסיונות נכשלו תמיד: בגלות הראשונה, מפני שהגולים שבו לארצם, ובגלות השנייה - מפני שהם התגעגעו והתפללו אליה במאות השנים שבהן היתה מחוץ להישג ידם. גם השואה לא הצליחה לגרום ליהודים לוותר על תביעתם לירושלים, והעבותות המקשרים אותם אל העיר הופגנו לעין כל, כאשר אזרו עוז להשיב אותה לידיהם אחרי אושוויץ, בגלל אושוויץ ועל אפה וחמתה של אושוויץ.

אבל העבותות הללו אינם עבותות שאי אפשר לנתקם. מדינה יהודית ריבונית שהחזירה לידיה את ציון אחרי

J.S. Sorkin, "The Vatican Treaty With Israel", *Midstream*, May 1994, p. 16. 7